

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Курсова робота

освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр

на тему: **«Нонконформістський рух в українському образотворчому
мистецтві на прикладі творчості київських художників
(1960 – поч. 1980-х рр.) »**

Виконала:

студентка 2-го року навчання,
спеціальності 034 Культурологія
Білоус Марія Андріївна

Тимчук Надія Валеріївна
ст. викл. кафедри культурології,
заступниця декана ФГН НаУКМА

КИЇВ 2022

ВСТУП

Дослідження зосереджене на аналізі українського мистецького нонконформізму другої пол. ХХ ст. на прикладі діяльності трьох київських художників: Алли Горської, Миколи Трегуба та Федора Тетянича. В роботі буде поставлено наголос на художньо-естетичному аспекті творів українського андеграунду, що йдуть пліч-о-пліч із соціально-політичним наративом. Хронологічною точкою відліку дослідження є початок 1960-х рр., оскільки саме в цей час відбувається розгортання та активний розвиток мистецького нонконформізму на теренах України. Також буде розглянуто процес виходу українського мистецтва на арену постмодернізму.

Актуальність дослідження. Становлення українського андеграунду на початку 1960-х рр. символізувало прагнення радянських українців до самовираження, свободи слова та активних пошуків національної ідентичності. Оскільки, цей процес триває й досі в контексті актуальних проблем розвитку української культури, тематика українського андеграунду та неофіційного мистецтва другої пол. ХХ ст. залишається для нас актуальною.

Об'єкт дослідження. Творчість українських митців-нонконформістів 1960 - поч. 1980-х рр.

Предмет дослідження. Новаторські зміни в українському візуальному мистецтві нонконформізму 1960 – поч. 1980-х рр. на прикладі творчості Алли Горської, Федора Тетянича та Миколи Трегуба.

Мета дослідження. Створити уявлення про багатогранне українське андеграундне та неофіційне мистецтво, як про інструмент опору радянській партійній системі на засаді патріотизму та жаги до свободи самовираження.

Завдання дослідження. Розглянути український мистецький нонконформізм, як антипод радянському конформізму (соцреалізму); простежити динаміку розвитку українського андеграунду та неофіційного мистецтва; розкрити проблематику існування українського нонконформізму другої пол. ХХ ст. в умовах партійного режиму; розширити базу знань про український нонконформізм, як важливий напрям української візуальної культури другої пол. ХХ ст.

Методи дослідження. Теоретичну базу дослідження українського нонконформізму 1960 – поч. 1980-х рр. складають загальнонаукові методи пізнання, зокрема метод аналізу.

РОЗДІЛ 1. ВХОДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКИЙ НОНКОНФОРМІЗМ

1.1 Лібералізація хрущовської «відлиги» та становлення українського андеграунду

У 60 – 80-х рр. ХХ ст. відбулася відносна лібералізація в культурно-мистецькій сфері, тому “хрущовська відлига” дала українським діячам культури поштовх до пошуку національної ідентичності, боротьби за свободу самовираження, відходу від загальноприйнятих канонів соцреалізму. Згідно з О. Петровою, головними передумовами зміцнення становища особистості українського художника були: послаблення тоталітарного режиму Сталіна, відносна доступність західної культури для громадян СРСР, повернення частини української інтелігенції із виправних таборів ГУТАБу, що дало підставу для поширення інформації про українську культуру в маси, зокрема про ті її напрямки, які до цього часу знаходилися під суворою забороною («бойчукізм»), поезія «розстріляного

відродження», авангард тощо).¹ В контексті української культури термін «нонконформізм» пов'язаний з відстоюванням інтересів української мови та історії, відродженням українських народних традицій, виданням «самвидавної» літератури, створенням різноманітних політичних організацій та рухів, що боролися проти тоталітарної системи. Український нонконформізм так само став площиною для активізації протестного руху у сфері образотворчого мистецтва. Зокрема, художникам-нонконформістам вдавалося організовувати неофіційні «квартирні» виставки, мистецькі акції (як приклад, акція «Сичик + Хрущик» 1967 р. в Одесі). В період 1960 – 1980-х рр. було засновано багато неформальних організацій та клубів (таких як: клуб творчої молоді «Пролісок», заснований у 1962 р. у Львові, «підпільна академія» К. Звіринського, «Клуб творчої молоді» Л. Танюка у Києві тощо).²

1.2 «Нонконформізм» як світогляд

Під поняттям “нонконформізм” слід, в першу чергу, мати на увазі світогляд – антипод іншому, конформістському. В період 1960 – 1980-х рр. мистецький конформізм радянської України існував у вигляді соцреалізму, суть якого полягала в політичній агітації та продукуванні комуністичного міту; водночас поширеними були мотиви так званого «шароварного фольклоризму», який існував на засадах так званої «дружби братніх народів». Українські митці протягом десятиліть були змушені підпорядковуватися «верхівці з Кремля», а пошуки національної ідентичності та звернення до фольклорних та історичних мотивів прирівнювалося до формалізму та засуджувалося очільниками Спілки художників. Тому, опозиційне, нонконформістське мистецтво в багатьох випадках існувало в підпіллі. Однією з ранніх форм мистецького

¹ Петрова О. Трете Око. Мистецькі студії. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. ХХ ст. Київ, 2015. С. 17.

² Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеграунд та «неофіційне мистецтво». Художня культура. Актуальні проблеми. 2006. №3. С. 180.

нонконформізму (або андеграунду) був суворий стиль, що виник наприкінці 1950-х рр. і став своєрідною реакцією митців на загальноприйнятні канони соцреалізму. Стилiстичними особливостями цього мистецького напрямку були перевага геометричних форм, сплюснений простір, фронтальне розташування персонажів³. Тематика робіт суворого стилю була близькою до стандартів соцреалізму, однак образи зображувані на полотнах робітники та селяни вже не демонстрували той пафос, героїзм, волю та інші якості, притаманні «активній радянській людині» - натомість на картинах зображували типових людей в типових обставинах.

1.3 “Андеграунд” та “неофіційне мистецтво”

В контексті української культури, мистецтво нонконформізму можна умовно розділити на два основні художні напрямки: “андеграунд” та “неофіційне мистецтво”. І хоча довгий час ці терміни сприймалися науковцями як визначення одного поняття, насправді дані мистецькі напрямки мають певні відмінності у соціально-статусній сфері. Згідно з Г. Вишеславським, митці андеграунду вели свою діяльність надзвичайно конспіративно, часто були змушені працювати вдома, так і не сподіваючись на відкриття власної виставки або на вступ до Спілки художників.⁴ Виключенням цього є такі постаті українського мистецтва, як: Іван Марчук (1936 р. н.), Алла Горська (1929 – 1970), Павло Бедзiр (1926 – 2002), Олександр Ануфрієв (1926 – 1966) та інші митці, які мали диплом, однак продовжували розвивати нонконформістське мистецтво та створювали унікальний культурний продукт, що підносив українську візуальну культуру на абсолютно новий рівень. Натомість «неофіційне

³ Петрова О. Трете Око. Мистецькі студії. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. ХХ ст. Київ, 2015. С. Трете Око. Мистецькі студії. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. ХХ ст. Київ, 2015. С. 20.

⁴ Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеграунд та «неофіційне мистецтво». Художня культура. Актуальні проблеми. 2006. №3. С. 174.

мистецтво» не підлягало переслідуванням та репресіям з боку влади, хоча й не заохочувалось. Задля встановлення більш нейтральних стосунків із митцями, за постановою ЦК КПРС 1976 р., було створено Молодіжне об'єднання художників, що діяло при Спілці художників. Це було напівофіційне середовище, членам якого дозволялося виконувати державні замовлення, брати участь у виставках (хоч і з низкою жорстких обмежень), пленерах. Відомими представниками неофіційного мистецтва в Україні є Володимир Мельниченко (1932 р. н.), Ада Рибачук (1931 – 2010), Анатолій Лимарев (1929 – 1985), Олександр Дубовик (1931 р. н.), Федір Тетянич (1942 – 2007), Зоя Лерман (1934 – 2014), Тиберій Сільваші (1947 р. н.).

РОЗДІЛ 2. НОНКОНФОРМІЗМ 1960-Х РР.

2.1 Реалізм в андеграунді 1960-х рр.

Одним із важливих напрямів українського андеграунду 1960-х рр. був реалізм. Митці, що працювали у цьому напрямі, зазнали великих успіхів в цей період, оскільки постійно займалися пошуками власного стилю шляхом експериментів, а тому український андеграундний реалізм поступово перестав бути «відтворювальним».⁵ Унікаючи ідеологічно-спрямованих сюжетів, притаманних соцреалізму, реалісти андеграунду творили здебільшого у жанрах пейзажу, портрету, натюрморту. Яскравими представниками реалізму 1960-х рр. були Сергій Шишко (1911 – 1997), Михайло Дерегус (1904 – 1997), Анатолій Лимарев (1929 – 1985), Петро Сльота (1911 – 1974) та ін.

⁵ Петрова О. Трете Око. Мистецькі студії. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. XX ст. Київ, 2015. С. Трете Око. Мистецькі студії. Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. XX ст. Київ, 2015. С. 22.

2.2 «Національна форма» та «сучасний стиль» 1960-х рр.

Згідно зі статтями Л. Смирної, українські митці використовували різні інструменти в контексті пошуку «національної форми», такі як: інтерпретація символів та образів народного, селянського мистецтва, що давало можливість поставити наголос на національних коренях; спроби реабілітації народного мистецтва шляхом використання стилістичних прийомів, притаманних «високому» мистецтву XIX – поч. XX ст. «Фольклорний стиль» не був втіленням «шароварщини», натомість поширював власне українські автентичні наративи. Концепція «сучасного стилю» характеризується затвердженням урбаністичного характеру українського андеграунду 1960-х рр., про що свідчило зміцнення ролі міста у світогляді українців. Згідно з Л. Смирною, головними характеристиками «сучасного стилю» 1960-х рр. були конструктивізм, динаміка форм, опанування нових технологій, що створювали можливість для співпраці художників з інженерами й представниками народного мистецтва.

2.3 Життєпис Алли Горської в контексті переслідування українських шістдесятників

Постать Алли Горської (1929 – 1970) є знаковою в контексті українського шістдесятництва. Народилася мисткиня 18 вересня 1929 р. у Ялті в привілейованій родині директора ялтинської кінофабрики, а згодом очільника кіностудії «Ленфільм». Здобула художню освіту у Київській художній середній школі ім. Т. Шевченка, яку закінчила із золотою медаллю, а в 1948 р. розпочала навчання у Київському державному художньому інституті, де одним з її викладачів був Сергій Григор'єв (1910 – 1988). Після закінчення університету активно брала участь у виставках, де мала великий успіх завдяки творам на робітничу тематику; довгий час прожила зі своїм чоловіком Віктором Зарецьким (1925 – 1990) на Донбасі, де створила велику кількість станкових та монументальних робіт. У 1959

р. стала членкинею Спілки художників УРСР. У 1960-х рр. Горська перебувала у постійних творчих пошуках власного стилю, зокрема починає використовувати темперні фарби, що надавало її роботам особливого колориту. Рисами цього періоду творчості мисткині характерна монументальність, видовжені композиції, площинне вирішення форм, перевага яскравих кольорів. Однією з найтрагічніших подій українського шістдесятництва стало створення вітража «Шевченко. Мати» (1964), який мав прикрашати фойє червоного корпусу Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, однак був знищений одразу після монтажу, як «ідеологічно ворожий»,⁶ а сама художниця підлягла виключенню зі Спілки художників. Творчість Алли Горської розцінювалася партійною системою як акт непокорі системі, а тому за її родиною постійно стежили КДБ. З початком масових арештів дисидентів у 1965 р. її постійно викликали на судові засідання в якості свідка. Смерть Алли Горської у 1970 р. «за нез'ясованих обставин» стала втіленням морального та фізичного винищення представників українського шістдесятництва.

2.4 Монументальна творчість Алли Горської в контексті «національної форми»

Алла Горська працювала у різних сферах образотворчості: графіці, малярстві, створенні костюмів та декорацій до театральних вистав, монументальному мистецтві. З середини 1960-х рр. мисткиня зосереджує увагу на творенні монументальних робіт, в яких концепція національної форми виражена найбільш яскраво. Авторству Горської належать численні мозаїчні панно, такі як: «Жінка-птах» (1965), «Дорогоцінність», «Дерево металурга» та «Боривітер», «Вітер» (1967) та ін. Надихаючись творчістю мексиканських муралістів, мисткиня прагнула творити мистецтво,

⁶ Горська Алла. URL: <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka> (дата звернення 05.07.2022).

наближене до українського народу, що наставляє, направляє до рішучої боротьби за свободу.

РОЗДІЛ 3. НОНКОНФОРМІЗМ 1970 – ПОЧ. 1980-Х РР.

3.1 Концепція «археологізму» в українському нонконформізмі

У 1970-хх рр. набуває поширення художній напрям «археологізм», що базувався на зверненні до художньо-естетичних концепцій, притаманних стародавнім цивілізаціям, та їхньої інтерпретації в умовах сучасного мистецтва. Археологізм був здебільшого характерний для київського та одеського осередків нонконформізму та розповсюджувався не лише на картини, а й арт-об'єкти, інсталяції.

3.2 «Метафізичний синтетизм»

Метафізичний синтетизм був досить поширеною художньою практикою в контексті світового постмодернізму, який на початку 1970-х рр. почав розповсюджуватися на території України завдяки діяльності нонконформістського об'єднання художників – «Петербурзької групи». Згідно з програмою метафізичного синтетизму, митці досліджували архаїчне мистецтво України, доколумбової Америки, Єгипту та інших стародавніх цивілізацій, поєднували абсолютно різні художні стилі та культури. Зокрема, в роботах українського митця В. Макаренка (1943 р. н.) ми можемо побачити зіткнення фольклорної творчості з мітологією, релігією, народним мистецтвом, містикою. Згідно з працею М. Шемякіна, метафізичне мистецтво передбачає плідну роботу з культами й архетипами, однак є більш орієнтованим на аналітичну діяльність та логічні пошуки.

3.3 «Всесвіт Фріпуля». Біотехносфери Ф. Тетянича

Федір Тетянич (1942 – 2007) є одним із найяскравіших представників українського андеграунду 1970 – 1980-х рр. Ексцентричний образ митця, що ніяк не вписувався в рамки «радянської людини», довгий час давав підставу відносити його творчість до маргінального мистецтва, а самого художника – до «міських божевільних». Власне, митець дуже часто дивував публіку перформансами у саморобних футуристичних костюмах із підручних матеріалів. Народився митець 17 лютого 1942 р. в с. Княжичі в селянській родині. Під час війни хлопчика було поранено уламком снаряда в ногу, в результаті чого він залишився кульгавим на все життя – на думку дослідників творчості Тетянича, саме ця подія дала йому поштовх до усвідомлення своєї «інакшості», винятковості. У 1960-х рр. створював роботи на тему козацтва (такі як: «Кошовий отаман Іван Сірко», «Історія України» та ін.). У 1970-х рр. виконував значну кількість офіційних замовлень, зокрема: мозаїчні панно «Гнат Юра», «Алегорія театру» та ін. У 1973 р. став членом Спілки художників УРСР. Головною візитівкою митця було створення «біотехносфер» – футуристичних арт-об'єктів із металу, деревини та підручних матеріалів, які сам художник називав «фріпульями». За художніми задумами митця, біотехносфера мала містити все необхідне для виживання в разі глобальної екологічної катастрофи, однак «фріпуль» (англ. «free» - свобода) – це, перш за все, самодостатня філософсько-естетична система, що втілювала ідеї «нескінченності», «безмежжя».

3.4 Постмодерне мистецтво М. Трегуба

Творчий доробок київського художника Миколи Трегуба (1943 – 1984) у свій час був неоцінений, а визнання прийшло до митця лише через багато років після його смерті. За все своє коротке життя (41 рік) митець зміг організувати лише дві короткострокові виставки, які одразу закривалися радянською владою. Народився митець 20 березня 1943 р. в с. Михайлівка в селянській родині. За своє життя Трегуб так і не здобув професійної

художньої освіти, через що не міг вступити до Спілки художників та виконувати офіційні замовлення. На початку 1960-х рр. знайомиться з Вудоном Баклицьким (1942 – 1992), і це знайомство стає одним із найважливіших в житті художника. Разом митці засновують неформальне об'єднання «New Bent» (1963 р.), де проводять художні виставки у зовсім незвичних для цього місцях (як приклад, покинута будівля колишнього цегельного заводу). Переважна кількість збережених робіт художника датуються 1970-ми роками. В цей період Трегуб здебільшого працює олійними фарбами на картоні та оргаліті, а також створює колажі.⁷ На початку 1980-х рр., на тлі життєвих негараздів та цькування з боку партійної системи, психологічний стан художника стрімко погіршується, а в 1984 р. Трегуб вчиняє самогубство. Нонконформізм Миколи Трегуба є нетиповим явищем в українському образотворчому мистецтві, оскільки художник творив поза академічною школою і розвивав свій художній стиль, ігноруючи жодну можливість піти на поступки системі. В роботах М. Трегуба часто порушується проблематика цінності людського життя та беззахисності людини перед смертю, а також рефлексії на тему знищення радянською владою української ідентичності. Окрім цього, митець відомий завдяки своїм роботам у портретному жанрі («Портрет жінки, що сидить» (1970-ті); «Блакитна дівчина» (1973); «Портрет літератора» (1978); «Змальовано Валентину...» (1981) та ін.), де яскраво втілюється внутрішній світ людини. Роботам Трегуба властивий глибокий психологізм, простежуються мотиви екзистенційної філософії ХХ ст.

Очікуваний результат дослідження. Поширення інформації про українських художників-нонконформістів на арені сучасного українознавства; зацікавлення у даному періоді історії української культури серед читачів роботи; простеження основних тенденцій взаємодії

⁷ Трегуб Микола URL: <http://archive-uu.com/ua/profiles/mikola-tregub> (дата звернення 05.07.2022).

візуальної культури із соціально-політичним життям в радянській Україні 1960 – поч. 1980-х рр.; ознайомлення із біографіями відомих українських нонконформістів та специфікою їхніх художніх стилів.

Використані джерела:

1. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Українознавство*. 2014. №1(17). С. 57 – 59.
2. Вишеславський Г. Нонконформізм: Андеграунд та «неофіційне мистецтво». *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2006. №3. С. 171 – 195.
3. Голуб О. Свято непокори та будні андеграунду. Життєпис двох невизнаних за життя художників, з коментарями. Київ: Видавничий дім «Антиквар», 2017. 272 с.
4. Горська Алла URL: <http://archive-uu.com/ua/profiles/alla-gors-ka> (дата звернення 05.07.2022).
5. Лебедева К. Виготовлення фріпульї своїми руками. URL: <https://amnesia.in.ua/fripulia> (дата звернення 02.07.2022)
6. Монументальне життя Алли Горської URL: <https://wisecow.com.ua/mistecztvo/zhinochi-imena-v-mistecztvi/alla-gorska.html> (дата звернення 28.06.2022).
7. Петрова О. М. Утопія художньої свободи 60-х років у проекції на образотворчі реалії передпочатку ХХ ст.
8. Петрова О. Третє Око. Мистецькі студії. *Від нормативності до творчого плюралізму. Живопис 60 – 80-х рр. ХХ ст.* Київ, 2015. С. 17 – 32.
9. Скляренко Г. Пунктир концептуалізму: до картини українського мистецтва другої половини ХХ сторіччя. *Сучасне мистецтво : наук. зб.* Київ: Фенікс, 2010. С. 209 – 230.

10. Смирна Л. В. «Національна форма» та «сучасний стиль» 1960-х.
Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві.
Київ: Фенікс, 2017. С. 257 – 276.
11. Смирна Л. В. «Стиль з половиною»: 1970-ті – початок 1980-х
Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві.
Київ: Фенікс, 2017. С. 257 – 276.
12. Смирна Л. Конформізм, нонконформізм та візуальна невідворотність
постнонконформізму: До історії поняття «нонконформізм».
*Щорічний науковий журнал Художня культура. Актуальні
проблеми, №16(1), С. 39–43.*
13. Смирна Л. Культурно-історична динаміка українського мистецького
нонконформізму. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Mysu_2016_16_16 (дата
звернення 02.07.2022).
14. Тетянич Федір URL: <http://archive-uu.com/ua/profiles/fedir-tetyanich>
(дата звернення 05.07.2022).
15. Трегуб Микола URL: <http://archive-uu.com/ua/profiles/mikola-tregub>
(дата звернення 05.07.2022).